

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

Ростислав
Коломієць

ЛЕСЬ КУРБАС

Харків
«Фоліо»
2020

НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ ПОГЛЯД

Театр у принципі — таїна, та феномен Леся Курбаса — загадка, й досі не розгадана українськими театрознавцями, культурологами, істориками. Як юнак з Галичини із незакінченою вищою освітою, з акторським досвідом у трупах етнографічно-побутової естетики зумів створити вистави на рівні з вищими досягненнями європейської режисури, більше — створити український театр, обов'язковий у європейському театральному процесі? Українці сьогодні з повним правом пишаються реформатором вітчизняної сцени Лесем Курбасом, як, скажімо, поляки — Єжі Гротовським, росіяни — Всеволодом Мейерхольдом, англійці — Гордоном Крегом, німці — Максом Рейнгартдом... Співвідносні імена, співвідносні діяння в європейському театральному просторі.

Між тим скільки вже написано про Курбаса — більше науково-подібного, менше — наукового, багато у мемуарному жанрі — в основному суцільно апологетичного. Більшість театрознавчих розвідок, біографічних відомостей, спогадів зібрані у місткому виданні «Життя і творчість Леся Курбаса в рецепції українського театрознавства». Тут містяться цінні відомості про життя і творчість майстра. Проте складається враження, що сучасні дослідники змагаються між собою, намагаючись категорично протиставити постать і творчість Курбаса радянському режимові. Як раніше, у 1920-ті роки, сучасники Курбаса намагались подати його творчість — художній вираз ідеї диктатури

пролетаріату, а на початку 1930-х — як вираз українського буржуазно-націоналізму. Між тим орієнтація Курбаса у соціальному просторі була складнішою і динамічнішою.

А вже скільки написано про Курбаса-конструктивіста, символіста, імпресіоніста, експресіоніста. Хто ж він був насправді? Тут все непросто. Динаміка творчих пошуків майстра вражає, хоча у знаменнику його творчості лежить єдиний, ще ніким не помічений принцип.

Суцільні легенди і вигадки навколо його імені. Ще за життя його друг, український поет високої екзальтації духу Михайль Семенко вважав Леся Курбаса титаном, творцем, пророком-інтуїтом, революціонером-велетнем. Сьогодні ж в Українській державі постає Курбаса міфологізована. Проте загадок навколо його імені не поменшало. Визнаного лідера театрального процесу в радянській Україні роблять ворогом народу. Найліпші друзі відвертаються від нього. Останнім місцем його роботи стає табірний театр радянського абсурду. Йому б жити у часи ренесансу, коли переважали тенденції творення, а не руйнування. Втім, «часи не вибирають, в них живуть і помирають...»

Пропонована біографія Леся Курбаса є дедуктивним поглядом на його життя. Це спроба розібратися у феномені митця. І тут на нас чекають неочікувані відкриття. І у пізнанні сутності його реформаторської діяльності у тогочасному українському театрі — в контексті європейського театального розвитку. І в розумінні динаміки його творчості — тут я унікатиму науково подібної термінології, якою перенасичені дослідження. І в осяганні суперечностей його особистості — тут я спиратимусь на фройдистський психоаналіз, який здобув популярності на початку ХХ століття. І в обережному дотиканні до перебігу подій його особистого життя — тут мені мають прислухатися філософські засади теорії вірогідності.

У відтворенні тогочасних подій, реконструкції курбасівських вистав, в оцінці його творчості ви не відчуєте унісону вражень. «Почуєте» різні голоси — акторів і театральних критиків — учасників чи свідків тогочасного театального життя, однодумців та опонентів

Курбаса, сучасних театральних істориків і критиків, які аналізують його творчість з оглядин часу. Тобто у книзі стикатимуться несхожі, часом — протилежні, погляди на творчість Курбаса, бо вона не підлягає однозначним оцінкам.

Маю попередити читачів: невдячна це справа — реконструювати вистави минулих часів. Театр живе тільки тут, сьогодні, зараз. Тому, оцінюючи курбасівські вистави, спиратимуся хіба що на відтворення окремих — показових фрагментів цих вистав і на опосередковані свідчення учасників і глядачів курбасівських дійств.

І останнє, про що маю попередити допитливого читача. Пропонуваний погляд на ключову постать в українському театрі Леся Курбаса — це особистий погляд. Не більше за це. Але й не менше. В процесі читання ви збагнете, чому я, спираючись на документальні дані, пропоную свій особистий погляд. Не можу писати про те, до чого так чи інакше, нехай опосередковано, не дотикнувся. Річ у тім, що у кінці 60-х — у першій половині 70-х років минулого століття я працював режисером-постановником театру імені Франка, і мені пощастило багато спілкуватися з березільською актрисою останнього призову, а тоді вже окрасою трупі франківців Наталією Михайлівною Ужвій і дізнатись від неї багато чого цікавого і несподіваного про Курбаса. Окрім цього, у щоденнику моєї бабусі, який вона заповідала відкрити не раніше 2010 року, містяться спогади про Вороного, Курбаса, Юру — вона їх знала особисто, а з Вороним навіть переписувалася, за що і постраждала.

Отже, перед вами, допитливий читачу, життя в мистецтві Леся Курбаса — як спроба розгадки доленосних питань його життя і творчості.

Згадував на схилі літ Павло Тичина про друга своєї юності Леся Курбаса. Враження, що згадував із відчуттям власної провини, ніби вибачався. Вибачався на старісті літ за те, що зрадив ідеалам своєї юності?..

Леся Курбас народився для сцени так само, як Павло Тичина народився поетом. Обидва походили із родин священиків. Обидва починали у театрі Миколи Садовського: Курбас — актором-прем'єром, Тичина — помічником хормейстера. У «Молодому театрі» Курбас ставив у 1919 році «Поетичний вечір Павла Тичини» за його «Сонячними кларнетами». Обидва стали новаторами: Курбас — у театральному мистецтві протягом усього театрального життя, Тичина — на ранньому етапі поетичної творчості. Обидва по-різному завершили свій життєвий шлях...

Так, Леся Курбас народився для сцени. І справа не у сімейній традиції, не в освіті, ба навіть не у покликанні, а в одвічному хисті. Саме цей хист і ліпить долю — в ньому і тільки в ньому справа. При цьому твердження, що Курбас народився в акторській родині й тому його шлях до театру був визначений заздалегідь, видається довільним припущенням. Скільки випадків, коли акторські діти обирали інші професії. Напевне, їх більше, аніж випадків успадкування. До того ж, що у своїй творчості Курбас не відштовхувався від театральної практики своїх батьків.

І все-таки... Це особливий випадок. Курбас усе життя провів у театрі. А якщо конкретніше — у театрах, ним створюваних і очолюваних: від студентських аматорських гуртків до табірному театру. Навіть усі щасливі і трагічні перипетії його особистого життя відбувалися у театрі. Поза театром у нього не було життя. Курбас — людина-театр.

Але якби оточення й не сприяло розвиткові хисту Курбаса на рівні тяжіння — відштовхування, він все одно став би... Стоп! Якби йшлося про актора, було б простіше. Але хист до режисури — цього не успадковують. Покликання до театру — це зрозуміло, а от хист до режисури — з цим не народжуються. Спробуємо розібратися.

Погляд з відстані часу. Театр увійшов у життя Леся Курбаса ледь не з пелюшок, у буквальному розумінні — ледь не з пелюшок. Народився в готелі галицького містечка Самбора, де його батьки перебували на гастролях. Визирав з-за лаштунків львівського пересувного театру «Руська бесіда», вишукуючи очима батька і матір. Й надалі театром і у театрі він жив усе життя — гімназійні й студентські аматорські театральні гуртки, львівський пересувний театр «Руська бесіда», «Гуцульський театр» Гната Хоткевича, театр «Тернопільські театральні вечори», перший український стаціонарний театр Миколи Садовського. Сюди він вписувався як актор. Далі він створює мистецькі колективи — «Молодий театр», «Киїдрамте», «Березіль». У них він здійснює свої пошукові режисерські задуми. Нарешті, театр абсурду, де він і завершив свій життєвий шлях, репетируючи чергову виставу у табірному театрі — виставу про табірне життя і чудеса табірного перевиховання...

Власне, й особисте його життя відбувалося в театрі. Перше — трагічне — кохання сталося з провідною актрисою театру «Руська бесіда». Разом вони грали головні ролі у театрі. І раптом — відчайдушна спроба самогубства часів дебюту в театрі у відповідь на нерозділене кохання до своєї сценічної партнерки Катерини Рубчакової. Одружився — вперше і востаннє — з балериною Валентиною Чистяковою, яку, власне, й зробив актрисою.

Здіймаючись над його долею в житті, помічаєш трагічні відмітини — рани на серці, які ніколи не загоювались. Рання смерть батька, який керував театром «Руська бесіда». Рання смерть двох братів у дитячому віці буквально на його очах. Смерть сімнадцятирічної сестри Надії у розквіті юності у перші дні Першої світової війни. Першу кулю — спроба самогубства у відповідь на нерозділене кохання — він носить під серцем все своє життя. Йому довелося пережити зраду друзів, цькування влади. Другу кулю одержить від ката у концтаборі. Та знов-таки, все це пов'язане з театром.

І ось це передчуття, потім відчуття, а чимдалі — усвідомлення своєї місії в мистецтві сповнили його життя особливим духовним

змістом. Оглядаючи його творчі здобутки, співвідносні з вищими досягненнями європейського театрального мистецтва, кидається в очі месіанська ураженість Курбаса театром, його пророча роль в українському театральному процесі 20-х — першої половини 30-х років ХХ століття. Погодьтеся, ми вже говоримо не про прекрасного актора, не про видатного режисера, але про керманіча українського театрального процесу. Шекспірівські слова «Весь світ — театр, і ми актори в ньому» були девізом життя Леся Курбаса.

Прекрасно і точно визначила масштаб і сутність подвижництва у мистецтві Неля Корнієнко, засновниця Національного центру Леся Курбаса: «Театрові ніколи не бракувало мрійників. Одні, як Гордон Крег, мріяли про всесвітню Академію театру й актора-надмаріонетку як про вище втілення режисерської віртуозності, інші, подібно до Таїрова та слідом за Достоєвським, мріяли про Красу як аналог рятівної духовності, треті галюцинували безсловесним театром, котрий став би останнім словом інтуїтивних одкровенень. Та були серед мрійників і такі, котрі зусиллями Архімедового важеля перевернули театральний світ. Ми — про театральних Архімедів». Це, як ви розумієте, про Леся Курбаса. Додав би: Курбас був мрійником-утопістом...

Але ж, як зауважував Арістотель, кожна історія має свій початок, середину і кінець. Тож почнемо від початку, маючи на увазі факти, гіпотетичні припущення і дедуктивні висновки про долю Леся Курбаса.

ЗМІСТ

Неупереджений погляд	3
I. Невідворотність долі	6
II. Увертюра до театру	10
III. Прорив до Європи	17
IV. Акторська стежина	26
V. З позицій вічності	32
VI. «Молодий театр»	36
VII. «Кийдрамте»	54
VIII. «Березіль» агітаційний	59
IX. «Березіль» філософський	71
X. Остання вистава — заповіт	89
XI. З обіймів в облогу	93
XII. Шлях на Голгофу	102
XIII. Бути гідним задуму творця	115